

Geoffrey S. Nathan: Phonology. A cognitive grammar introduction

Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 2008.

A kognitív nyelvészet soha nem zárta ki érdeklődési köréből a fonológiát (vö. Lakoff 1993, Nathan 1996), de a kutatások túlnyomó többsége az ezredfordulóig szemantikai és/vagy grammatikai kérdéseket vizsgált. Az elmúlt évtizedben azonban a kognitív fonológiai munkák számának növekedésével a fonológia jelentős kutatási területté vált a kognitív nyelvészetben is. Ezt jelzi, hogy a folyóiratcikkek és a gyűjteményes kötetekben megjelent tanulmányok mellett kognitív fonológiai tematikus folyóiratszám (Mompeán 2006), könyvfejezet (Nathan 2007), valamint önálló monográfia (Väliima-Blum 2005) is született. Hiányzott azonban egy olyan egyetemi tankönyv, amely alkalmas arra, hogy a kognitív nyelvészet szemléletét érvényesítve nyújtson bevezetést a fonológiába, mivel a kognitív nyelvészeti bevezető tankönyvek csak érintőlegesen foglalkoztak a nyelvészet ezen területével (vö. Evans–Green 2006). Geoffrey S. Nathan ismertetett műve azzal a céllal készült, hogy pótolja ezt a hiányt, azaz egy olyan alapszintű, a fonológia alapfogalmait és aktuális kutatási területeit bemutató könyv legyen, amely előzetes szakmai ismeretek nélkül is feldolgozható, miközben szervesen illeszkedik a kognitív nyelvészeti paradigmába. Az olvasó alapkérdése tehát értelemszerűen az, hogy vajon képes-e a mű teljesíteni ezt a kettős feladatát.

Az ismertetett munka tíz fejezetből áll, így szerkezete valóban alkalmassá teszi arra, hogy bevezető fonológiai kurzusok vezérfonala legyen. Szintén az oktatásban történő alkalmazást segíti a mű végén elhelyezett fogalomtár, valamint – az első fejezet kivételével – az egyes fejezetek végén szereplő feladatok, amelyek lehetővé teszik, hogy a hallgatók a gyakorlatban is kipróbálhassák az elsajátított ismereteket. Hiányzik azonban a fejezetek végéről a kulcsfogalmak listája, illetve az aktuális fejezet tartalmának tömör összefoglalása.

Az első fejezet a *Bevezetés a fonológiába* címet viseli, amelynek elején a szerző kiemeli, hogy a fonetika és a fonológia elválaszthatatlan egymástól, mivel a fonológiának erőteljesen támaszkodnia kell a műszerek és a vizsgálati eljárások fejlődésének köszönhetően egyre részletesebbé váló fonetikai adatokra. Ugyanakkor ez a kapcsolat nem egyoldalú, hiszen a fonológia alkalmas arra, hogy magyarázatot adjon az adatorientált fonetikai kutatások során megfigyelt jelenségekre. Ezután a fejezet röviden áttekinti a modern fonológia történetét Jan Baudouin de Courtenay munkásságától kezdve a strukturalista fonológián keresztül egészen a klasszikus generatív fonológiáig. Végül a fonológia alapszintű egységével foglalkozik, amelynek kapcsán ismerteti a prototípuselvű kategorizáció elméletét és kijelenti, hogy a fonológia alapszintű egységei a fonémák, mivel azok – szemben a megkülönböztető jegyekkel – mentálisan könnyen hozzáférhetők a beszélők számára.

A második fejezet a fonetika rövid áttekintése, amelyben a szerző elsősorban Ladefoged (1993) fonetikai monográfiájára támaszkodik. Először a beszédképzés fiziológiai alapjait mutatja be, majd az artikulációs gesztusokkal foglalkozik, amelyek kapcsán egyrészt elkülöníti egymástól a magánhangzókat és a mássalhangzókat, másrészt az IPA kategorizációját követve számba veszi azok különböző típusait. Végül kitér a szupraszegmentális jellemzők közül a hangsúlyra, a dallamra és a ritmusra. A fejezet erénye, hogy számos nyelvből származó példával illusztrálja a beszédhangok különböző típusait. Ugyanakkor hiányérzetünk támadhat, mivel a beszéd kapcsán egyáltalán nem foglalkozik a percepcióval, így a hallás kognitív szempontból különösen jelentős psichoakusztikai tulajdonságaival sem.

A harmadik fejezet a fonémával foglalkozik, amelyet a fonológia alapszintű kategóriájának nevez. Nathan egy olyan szemléletet közvetít, amely a fonémákat a közösség tagjainak elméjében az anyanyelv-elsajátítás során fokozatosan, tapasztalati úton kialakuló, az új tapasztalatok hatására folyamatosan változó nyitott, prototípuselvű mentális kategóriákként értelmezi, amelyek az egyén által korábban feldolgozott és létrehozott beszédhangok mentális

reprezentációinak, az allofónoknak a halmazai. Ez a felfogás a kognitív fonológia sajátja, azonban megjegyzendő, hogy az ismertetett mű kiadása óta megjelent publikációikban egyes kognitív fonológusok megkérdőjelezték a fonémák mint mentális kategóriák létezését (vö. Väliima-Blum 2009). Némileg csökkenteni a fejezet egységességét, hogy szerepelnek benne a fonémák azonosításának klasszikus ismérvei. Ez azért problematikus, mert ezek az ismérvek az amerikai deskriptív fonológiából erednek, amelynek fonémafogalma behaviorista szemléletéből adódóan radikálisan eltér a kognitív fonológiáétól, ugyanakkor a szerző nem reflektál erre.

A negyedik fejezet a fonológiai konstrukciók témakörét tárgyalja. Megközelítése szerint a fonológiai konstrukciók hierarchikus viszonyban állnak egymással. A legegyszerűbb konstrukció a szótag, ebből épülnek fel a lábak, a hierarchia csúcsán pedig a fonológiai szó áll. A fejezet hangsúlyozza, hogy a fonológiai szó nem esik egybe a grammatikai vagy szemantikai szempontok alapján definiált szóval, létjogosultságát így elsősorban az adja, hogy bizonyos fonológiai műveletek ezen a szinten működnek.

A könyv ötödik, egyben leghosszabb fejezete a megkülönböztető (disztinkatív) jegyeket és a fonológiai folyamatokat tekinti át. A megkülönböztető jegyek tárgyalása során először bemutatja a főosztály-jegyeket: a szonoritást (zengőhangosságot), a mássalhangzóságot és a kettő között elhelyezkedő approximitást (közelítőhangosságot), amit a mássalhangzók és a magánhangzók kisebb csoportjainak definiálásában szerepet játszó megkülönböztető jegyek (pl. a nazalitás és a labialitás) ismertetése követ. Itt érdemes megjegyezni, hogy a generatív fonológiából származó kétértékű [+/-] megkülönböztető jegyek alapján történő kategorizáció látványosan különbözik a korábbi fejezetek szemléletétől, azonban a szerző nem tematizálja ezt az eltérést. A fejezet második része a fonológiai műveletekkel foglalkozik, amelyeket a fonológiai szempontból releváns koartikulációs – tehát fonetikailag motivált – jelenségekkel azonosít. Ennek kapcsán részletesen bemutatja a különböző típusú hasonulásokat, a törléseket és a hiátustöltéseket. A szerző hangsúlyozza, hogy az ismertetett fonológiai műveletek a beszélő elméjében ténylegesen, valós időben lezajló, de nem tudatos mentális folyamatok. Az utolsó alfejezet számos példa segítségével ismerteti a fonológiai műveletek leírásának szabályait.

A hatodik fejezet a morfofonológiai műveletekről szól, amelyek abban térnek el az előző fejezetben vizsgált fonológiai műveletektől, hogy nem fonetikailag, hanem morfológiailag motiváltak. A szerző itt elsősorban egy a lengyel nyelvből származó példával, a szóvégi obstruens morfológiai okokra visszavezethető zöngétlenedésével foglalkozik. A fejezet a fonológia és a morfológia viszonyát vizsgálja, így felvetődik a kérdés: mi a fonológia szerepe a nyelv kognitív szemléletű leírásában? Erre a kérdésre azonban az olvasó annak ellenére nem kap választ, hogy létezik olyan kognitív fonológiai munka (Väliima-Blum 2005), amely egy koherens nyelvleírás részeként foglalkozik a fonológiával.

A hetedik fejezet témája a folyamatos spontán beszéd. A szerző ebben a részben három nyelvre: az angol, a német és a francia példáján keresztül azokkal a törlésekkel és redukciókkal foglalkozik, amelyek kifejezetten a spontán beszédben figyelhetők meg. Fontos ugyanakkor hozzátenni, hogy a spontán beszéd kognitív fonológiai vizsgálatának további, az ismertetett munkában nem tárgyalt lehetőségei is vannak. Előremutatók azok a kognitív fonológiai vizsgálatok, amelyek beszédkorpuszok alapján, pragmatikai és szociolingvisztikai szempontokat is érvényesítve írják le a spontán beszédben megjelenő fonológiai jelenségeket (vö. Kristiansen 2006).

A nyolcadik fejezet a történeti fonológiába nyújt betekintést. Nathan a fejezet bevezetésében leszögezi, hogy a hangtani változások két megközelítését mutatja be. Az első megközelítés a hangtani változásokat az egyes fonémákat érintő specifikus változásokként értelmezi, míg a második megközelítés szerint az adott nyelv teljes fonémarendszerének módosulásáról van szó. Bár a bemutatott mű nem tér ki erre, de az első megközelítés a nyelvi

változás újgrammatikus modelljébe, míg a második a strukturalista modellbe illeszkedik (Bynon 1997: 34–42, 78–87). Az egyszerű hangtani változásokat tárgyaló rész példái a többi fejezettől eltérően kizárólag az angol nyelvből származnak, a fonémarendszerek változásával, a hangeltolódásokkal foglalkozó alfejezet viszont a szanszkrit, a latin és az ógörög nyelvekből vett példákkal illusztrálja a hangeltolódások két alapvető elemzőmódját: a tolólánc- és a húzólánc-elemzést.

A kilencedik fejezet az anyanyelv- és idegennyelv-elsajátítás alapvető fonológiai vonatkozásait ismerteti. A fejezet először kritikai szempontokat is érvényesítve bemutatja Chomsky innátaelméletét, majd számba veszi az anyanyelv-elsajátítás fő szakaszait a születéstől három éves korig. Az idegennyelv-elsajátítás kapcsán a szerző a fonológia egyik fő feladatának azt tartja, hogy mind a produkció, mind a percepció szempontjából leírja az akcentus jelenségét. Nathan értelmezése szerint az akcentus annak az eredménye, hogy a tanuló az általa tanult nyelv beszédhangjait saját anyanyelve egyik fonémájának mint mentális kategóriának a példányaként azonosítja. Ez a gondolat természetesen nem csupán a kognitív fonológia sajátja, ugyanakkor kiválóan illeszkedik ebbe az elméleti keretbe. Megemlítendő továbbá, hogy a fejezet mind az anyanyelv-, mind az idegennyelv-elsajátítás esetében figyelmen kívül hagyja a szupraszegmentális jellemzők elsajátítását.

Az utolsó fejezet a 20. század és a 21. század elejének meghatározó fonológiai iskoláit veszi számba, tehát az első fejezet kiegészítésének, illetve folytatásának tekinthető. A szerző először az európai és az amerikai strukturalista fonológia alapvető fogalmait mutatja be. Ezt követi a generatív fonológia – elsősorban a leíró formalizmusra koncentrált – áttekintése, továbbá a klasszikus generatív fonológia mellett szó esik az autoszegmentális fonológiáról és az optimalitáselmületről is. A kognitív fonológiáról szóló alfejezet rámutat arra, hogy ez a paradigma sem tekinthető egységesnek, mivel elkülöníthető legalább két irányzat: a használat alapú (Barlow–Kemmer 2000) és a példány alapú (Pierrehumbert 2002) elmélet. A használat alapú elmélet szerint a mentális kategóriák a feldolgozott példányokból absztrakció és sematizáció révén alakulnak ki, míg a példány alapú modell kisebb jelentőséget tulajdonít az absztrakciónak és a sematizációnak, inkább a mentálisan feldolgozott és tárolt példányok gyakoriságára helyezi a hangsúlyt. A záró fejezet erénye, hogy a különböző elméleti iskolák megismerése a korábbi fejezetek újraolvasására és átértelmezésére készíti az olvasót.

Összegzésként megállapítható, hogy az ismertett mű csak részben teljesíti a szerző által kitűzött célokat. A kötet valóban egy olyan alapszintű, jól strukturált fonológiai tankönyv, amely megismerteti az olvasót a fonológia alapfogalmaival, fő kutatási területeivel és jelentős elméleti iskoláival. Mindezt úgy teszi, hogy állításait számos – a kötet végén szereplő lista szerint 53, köztük a magyar – nyelvből származó példával illusztrálja, és szemléletes, olykor pedig kifejezetten szellemes hasonlatokkal teszi könnyebben érthetővé. Kétségtelen erényei mellett azonban meg kell említenünk, hogy a tankönyv nem érvényesíti következetesen a kognitív nyelvészet elveit. A fonológiai és a morfofonológiai műveletekről, valamint a történeti fonológiáról szóló rész nem illeszkedik a választott elméleti keretbe, továbbá hiányzik a kötetből a kognitív nyelvészet mint nyelvelméleti paradigma általános bemutatása, valamint a fonológia szerepének meghatározása a kognitív nyelvtanban.

Irodalom

- Barlow, Michael – Kemmer, Susamme 2000. *Usage-based models of language*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bynon, Theodora 1997. *Történeti nyelvészet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Evans, Vyvyan – Green, Melanie 2006. *Cognitive linguistics. An introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

-
- Kristiansen, Gitte 2006. Towards a usage-based cognitive phonology. *International Journal of English Studies* 6 (2): 107–140.
- Ladefoged, Peter 1993. *A course in phonetics. Third edition*. New York: Harcourt Brace.
- Lakoff, George 1993. Cognitive phonology. In: John Goldsmith (ed.): *The last phonological rule*. Chicago: Chicago University Press. 117–145.
- Mompeán, Antonio José (ed.) 2006. *International Journal of English Studies* 6 (2). *Cognitive Phonology*.
- Nathan, Geoffrey S. 1996. Towards a cognitive phonology. In: Hurch, Bernhard – Rhodes, Richard (eds.): *Natural phonology: The state of the art*. Berlin: Mouton de Gruyter. 107–120.
- Nathan, Geoffrey S. 2007. Phonology. In: Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.): *The Oxford handbook of cognitive linguistics*. Oxford: Oxford University Press. 611–631.
- Pierrehumbert, Janet 2002. Word specific phonetics. In: Gussenhoven, Carlos – Warner Natasha (eds.): *Laboratory phonology 7*. The Hauge: Mouton de Gruyter. 101–139.
- Väliima-Blum, Riitta 2005. *Cognitive phonology in construction grammar. Analytical tools for students in English*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Väliima-Blum, Riitta 2009. *The phoneme in cognitive phonology: episodic memories of both meaningful and meaningless units?* <http://cognitextes.revues.org/211> (A letöltés ideje: 2012. 04. 25.)

Petykó Márton
Eötvös Loránd Tudományegyetem
petyko1989@gmail.com